

Dzieje biurokracji na ziemiach polskich

tom II

Tomasz Matuszak

(Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim)

Adam Feliks Próchnik – aktywny żywot archiwisty¹

Korzenie piotrkowskiej archiwistyki są mocno osadzone już w XIV wieku. Miało to niewątpliwie związek z korzystnym położeniem geograficznym miasta – w samym sercu ówczesnej Polski. Wtedy to w mieście zaczął funkcjonować urząd starosty grodowego, a co za tym idzie utworzone zostało archiwum grodzkie². Piotrków stał się również miejscem przechowywania ksiąg ziemskich, a wraz z rozwojem samorządu miejskiego, utworzono w nim archiwum miejskie. W 1578 roku król Stefan Batory powołał do życia najwyższy sąd dla szlachty – Trybunał Koronny. Piotrków obok Lublina stał się jego siedzibą, a tym samym w mieście utworzono archiwum Trybunału Koronnego, które zostało ulokowane w ratuszu miejskim³. W XIX wieku zorganizowano w 1828 roku w Piotrkowie, w ramach powołanej sieci archiwalnej, Archiwum Akt Dawnych (zlikwidowane w 1882 roku), a w 1867 archiwum Rządu Gubernialnego Piotrkowskiego. Niestety, co należy podkreślić, wszystkie archiwalia piotrkowskie z okresu I Rzeczypospolitej, przewiezione w XIX wieku do Warszawy i włączone do zasobu Archiwum Głównego Akt Dawnych, uległy zniszczeniu w 1944 roku⁴. Podczas I wojny światowej, akta ewakuowanej admini-

¹ Niniejszy materiał został zawężony do przedstawienia działalności dr. Adama Feliksa Próchnika w okresie jego pobytu w Piotrkowie Trybunalskim, a więc do okresu lat 1919–1930.

² Piotrków stał się siedzibą powiatu sądowego, a następnie starostwa grodowego na mocy przywileju koszyckiego w 1374 roku. Za: *Przywileje miasta Piotrkowa przez królów polskich w wiekach XV, XVI, XVII i XVIII wystawione*, pod red. M. Gąsiora, Piotrków 1993, s. 8.

³ Ratusz wybudowany w 1580 roku z myślą o władzach miejskich, został zajęty na potrzeby Trybunału Koronnego, prawdopodobnie bez zgody władz miejskich. W XVII i XVIII wieku, kilkakrotnie domagały się one oficjalnie zwrotu ratusza na potrzeby magistratu – bezskutecznie. Szerzej: M. Gąsior, *Trybunalskie pamiątki*, „Spotkania z Zabytkami” 2001, nr 9, s. 39.

⁴ Do momentu zniszczenia zasobu Archiwum Głównego Akt Dawnych w 1944 roku, zachowanych było 901 ksiąg piotrkowskich grodzkich wytworzonych w latach 1398–1794, 147 ksiąg ziemskich z lat 1398–1792, 1438 tomów akt kadencji piotrkowskiej Trybunału Koronnego z lat 1578–1792 oraz 117 ksiąg wytworzonych przez samorząd miejski Piotrkowa w latach 1512–1795. Za: A. Wolff, *Akta partykularne przedrobiorowe Archiwum Głównego 1381–1835*, [w:] *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 1, AGAD, Warszawa 1957 s. 203 i 215; tegoż, *Księgi Trybunału Koronnego 1578–1794*, [w:] *Straty...*, t. 1, s. 130.

stracji rosyjskiej pozostawały, szczególnie w pierwszym okresie okupacji austriackiej, bez należytej opieki. Dopiero działania podejmowane, m.in. przez środowisko legionne, pozwoliły zabezpieczyć przed zniszczeniem znaczne ilości dokumentów po urzędach i instytucjach władz rosyjskich, a w późniejszym okresie i okupacyjnych władzach austriackich. Prace związane z ochroną archiwaliów zostały zintensyfikowane po powołaniu do życia w kwietniu 1917 roku przez Departament Polityczny Tymczasowej Rady Stanu – Komisji Archiwalnej. Na jej czele stanął znany historyk Marceli Handelsman. Komisja zajęła się przygotowaniem aktów normatywnych dotyczących organizacji i funkcjonowania archiwów w przyszłym niepodległym państwie. Po zmianach organizacyjnych, jakie miały miejsce w 1917 roku we władzach zwierzchnich⁵, zwrócono szczególną uwagę na miasta, które przed wybuchem wojny stanowiły ważne ośrodki administracyjne, a w których należało szybko zabezpieczyć niszczące archiwalia. W tym też celu do Piotrkowa został skierowany archiwista objazdowy dr Wincenty Franciszek Łopaciński⁶. Przebywał on w mieście od 12 do 23 maja 1918 roku, a w pracach pomagał mu porucznik dr Józef Seruga. W trakcie swojego pobytu w mieście dokonał on lustracji stanu zabezpieczenia akt najważniejszych urzędów i instytucji, jakie wcześniej działały w Piotrkowie. W pozostawionym sprawozdaniu, które zachowało się do dziś, wymienił miejsca składowania akt na terenie miasta oraz dokonał oceny stanu ich zabezpieczenia. Stwierdził również, że niektóre archiwalia wymienione, m.in. w raporcie Komendy Powiatowej z 1916 roku, zaginęły lub uległy rozproszeniu⁷. W trosce o zabezpieczenie przed zniszczeniem pozostałych archiwaliów, dr Łopaciński zaproponował swoim zwierzchnikom zorganizowanie na zamku w Piotrkowie lub w gmachu gimnazjum Heleny Trzcńskiej „archiwum centralnego”. Już 31 sierpnia 1918 roku Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), wysłało prośbę do Prezydenta Ministrów (później

⁵ W lecie 1917 roku Komisja Archiwalna przeszła w podporządkowanie Departamentu Oświecenia Publicznego, a po dymisji Tymczasowej Rady Stanu i utworzeniu Rady Regencyjnej, znalazła się w składzie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Pierwotnie jako referat, a następnie odrębny Wydział Archiwów. Szerzej: A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich*, wyd. 2, Toruń 1982, s. 169-170.

⁶ Wincenty Franciszek Łopaciński (3 X 1886 – 22 IV 1939) był historykiem i archiwistą. Uczestnik strajku szkolnego 1905 r. W latach 1906–1910 studiował historię na UJ, gdzie w 1913 r. uzyskał stopień doktora. Od początku swojej kariery zajmował się sprawami archiwalnymi, począwszy od pracy w Komisji Archiwalnej TRS, a następnie w Wydziale Archiwów Państwowych MWRiOP. Z dniem 1 I 1926 r. objął kierownictwo, a później stanowisko dyrektora Archiwum Oświecenia Publicznego. Brał również udział w pracach związanych z rewindykacją archiwaliów do Polski. Był autorem kilkunastu ogłoszonych drukiem prac i artykułów. Od 1914 r. należał do Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie, od 1926 był członkiem Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego. Odznaczony za wkład w prace związane z rewindykacją archiwaliów Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski. Za: S. Konarski, *Łopaciński Wincenty Franciszek*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, 1973, s. 402-404; A. Tomczak, *Łopaciński Wincenty Franciszek*, [w:] *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. I (1918–1984), pod red. M. Bielińskiej i I. Janosz-Biskupowej, Warszawa-Lódź 1988, s. 128-130.

⁷ K. Łapiński, *Początki Archiwum Państwowego w Piotrkowie*, „Archiwum i Badania nad Dziejami Regionu” 1999, z. 2, s. 44-45; T. Matuszak, *Archiwalia piotrkowskie w czasie I wojny światowej*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2005/2006, t. 7-8, s. 202.

Prezesa Rady Ministrów – T. M.) o niezwłoczne uruchomienie archiwów w Lublinie i Piotrkowie⁸, co nawiązywało do *Reskryptu Rady Regencyjnej z dnia 31 lipca 1918 roku o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwialiami*⁹. Zabezpieczaniem i gromadzeniem archiwaliów zajął się również piotrkowski oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, a w szczególności jego prezes Michał Rawita-Witanowski¹⁰.

Archiwum Państwowe w Piotrkowie, bo taką przez cały okres międzywojenny nosiło nazwę, rozpoczęło swoją działalność w styczniu 1919 roku. Jego uruchomienie było zapewne efektem działań wspomnianego powyżej Wincentego Łopacińskiego. W „Dzienniku Narodowym” nr 8 z dnia 11 stycznia 1919 roku, informowano mieszkańców miasta, że utworzono archiwum, a jego kierownikiem mianowany został Wacław Gizbert Studnicki¹¹. Przebywał on w Piotrkowie już od kilku dni, gdzie został oddelegowany przez Wydział Archiwów Państwowych (dalej: WAP) MWRiOP, z zadaniem zorganizowania archiwum oraz zabezpieczenia wszelkich dokumentów po urzędach władz zaborczych i okupacyjnych. Zasięg terytorialny działania Archiwum Państwowego w Piotrkowie obejmował cały obszar ówczesnego województwa łódzkiego. Tak więc, *Dekret z dnia 7 lutego 1919 roku o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwialiami*¹² zastał piotrkowskie archiwum wstępnie zorganizowane i działające. Było to zarazem jedno z pierwszych archiwów państwowych w niepodległej Polsce. Wacław Studnicki po przybyciu do Piotrkowa przystąpił energicznie do pracy. Jeszcze w styczniu 1919 roku odbył trzy podróże służbowe do Łodzi, Kalisza i Sieradza, realizując tym samym postawione mu zadania związane z rozpo-

⁸ M. Motas, *Powstawanie polskiej państwowej służby archiwalnej przed odzyskaniem niepodległości (1917–1918)*, „Archeion” 1979, t. 69, s. 53.

⁹ Pelen tekst tego pierwszego aktu prawnego regulującego wszystkie podstawowe kwestie funkcjonowania archiwów, był publikowany w różnych wydawnictwach. Zob.: S. Sierpowski, D. Matelski, *Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł*, Poznań 1988, poz. 1, s. 9-20.

¹⁰ Michał Rawita-Witanowski (1859–1943) z zawodu farmaceuta, z zamiłowania historyk, krajoznawca, archeolog, etnograf, muzealnik, publicysta. Pełna bibliografia prac jego autorstwa liczy ponad 400 pozycji publikowanych jako samodzielnie lub w licznych periodykach i słownikach. Główny inicjator i współtwórca założonego w 1908 roku Oddziału Piotrkowskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego oraz od 1909 roku działającego do dziś w Piotrkowie Muzeum Krajoznawczego. Położył wielkie zasługi w zakresie gromadzenia muzealiów i archiwaliów, które nadal służą badaczom. Szerzej na temat M. Rawity-Witanowskiego zob. m.in.: M. Gąsior, *Michała Rawity-Witanowskiego (1859–1943) kontakty archiwalne*, „Archiwum i Badania nad Dziejami Regionu” 1999, z. 2, s. 23-28.

¹¹ Wacław Gizbert Studnicki (7 VIII 1874 – ?) był historykiem i archiwistą. Od 1907 roku był kierownikiem Archiwum Miejskiego w Wilnie, następnie pracował w Archiwum Ministerstwa Rolnictwa, a od 1919 roku kierował Archiwum Państwowym w Piotrkowie. Od kwietnia tego roku piastował stanowisko dyrektora Archiwum Państwowego w Wilnie aż do 1939 roku. Szczegółowych informacji na jego temat brak. Materiały dotyczące W. Studnickiego przechowywane są prawdopodobnie w Instytucie Józefa Piłsudskiego w New Yorku. Autor pracy zwrócił się trzykrotnie do Instytutu z prośbą o udostępnienie informacji na temat tych materiałów. Niestety zapytanie pozostało bez odpowiedzi.

¹² Pelen tekst, zob.: S. Sierpowski, D. Matelski, *Dzieje...*, poz. 3, s. 31-40. Normatyw ten regulował wszystkie podstawowe kwestie związane z organizacją sieci archiwów państwowych i ich zadań aż do 29 III 1951 roku.

znaniem, rejestracją i zabezpieczaniem odnalezionych archiwaliów¹³. Z podróży tych, mających charakter bardziej wizytacji niż kontroli, nasuwały się Studnickiemu dwa wnioski, jakie zawarł w sprawozdaniu z dnia 1 lutego 1919 roku. Pierwszy związany był z koniecznością przejmowania wszelkich odnalezionych dokumentów do zasobu archiwum. Drugi dotyczył przyszłej obsady etatowej. W §8 *Sprawozdania*, Studnicki pisał: „(...) Z całego powyższego sprawozdania jest jeszcze wniosek ogólny: iż etat archiwum państwowego w Piotrkowie jest za szczupły, wobec konieczności rozjazdów do Łodzi, Kalisza, ewentualnie Częstochowy, etc. i czuwaniem wszędzie nad całością, pomieszczeniem, przekazywaniem, podziałem archiwaliów i ich usystematyzowaniem – potrzebni są asystenci, praktykanci i różne siły pomocnicze stałe i dorywcze (...)”¹⁴. Być może wnioski płynące z omówionego sprawozdania zostały przeanalizowane przez WAP MWRiOP, gdyż w projekcie budżetu archiwum na okres od 1 stycznia do 30 czerwca 1919 roku przewidziano obok etatu dyrektora archiwum, także jeden etat asystenta archiwalnego. Swoją aktywną działalność w Piotrkowie Wacław Studnicki przerwał w kwietniu 1919 roku, kiedy to WAP MWRiOP oddelegował go czasowo do Wilna, gdzie pracował wcześniej w Archiwum Miejskim, z zadaniem zabezpieczenia zgromadzonych tam archiwaliów. W efekcie Studnicki został mianowany dyrektorem Archiwum Państwowego w Wilnie, którym kierował nieprzerwanie aż do 1939 roku.

Następcą Studnickiego w Piotrkowie był dr Adam Feliks Próchnik¹⁵. Pracę archiwisty rozpoczął jeszcze w okresie, kiedy pełnił służbę wojskową we Lwowie,

¹³ W. Studnicki przebywał w Łodzi w dniach 22-26 I 1919 r., w Kaliszu w dniach 26-29 I 1919 r., a w Sieradzu 30 I 1919 r. Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (dalej: APPT), Registratura APPT (dalej: RAPPT), nr zesp. 705, spis I, sygn. 6 – Sprawozdanie z podróży archiwalnej do Łodzi, Kalisza i Sieradza – wnioski, wysłane do WAP MWRiOP pismem nr 3 z dn. 1 II 1919 r.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Adam Feliks Próchnik (21 VIII 1892 – 22 V 1942), ps. Roman III, Roman Halny, Henryk Swoboda, Artur, był historykiem, archiwistą i publicystą. Po ukończeniu lwowskiego gimnazjum rozpoczął studia historyczne na Uniwersytecie Lwowskim, gdzie w 1917 r. uzyskał stopień doktora filozofii. W latach 1914–1917 odbywał służbę wojskową w armii austriackiej. Po zwolnieniu z wojska z powodu odmrożenia nóg w stopniu ppor. wstąpił do POW, był aresztowany, a następnie brał udział w walkach o Lwów w 1918 roku. Od lutego 1919 r. zatrudniony w Archiwum Państwowym w Piotrkowie, najpierw jako asystent archiwalny, następnie dyrektor archiwum. Jako działacz PPS uzyskał mandat poselski w 1928 roku, a po rozwiązaniu Sejmu w 1930 r. powrócił do pracy archiwalnej. Przeniesiony z Piotrkowa do Archiwum Państwowego w Poznaniu, później podjął pracę w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie. Był również członkiem Rady Archiwalnej. Aktywny działacz PPS, Organizacji Młodzieżowej TUR, założyciel Miejskiej Biblioteki Publicznej w Piotrkowie. Pracując w piotrkowskim archiwum, zasiadał jednocześnie we władzach miasta oraz był nauczycielem Miejskiej Szkoły Handlowej i zasiadał we władzach Związku Kas Chorych w Piotrkowie i Łodzi. W okresie okupacji kierował działem „Kronika Okupacji” w Wojskowym Biurze Historycznym ZWZ-AK. Pozostawił po sobie duży dorobek naukowy i o charakterze publicystycznym. Odznaczony Orderem Odrodzenia Polski V klasy, Krzyżem Niepodległości, dwukrotnie Krzyżem Walecznych, Krzyżem POW i Krzyżem Obrony Lwowa. Za: Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości (dalej: KKiMN) Akta personalne, sygn. 198; K. Dunin-Wąsowicz, *Próchnik Adam Feliks*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 28, 1984–1985, s. 552–556; R. Kotewicz, *Próchnik Adam Feliks*, [w:] *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. II (1906–2001), pod red. B. Woszczyńskiego, Warszawa 2002, s. 149–150; M. Śliwa, *Próchnik Adam Feliks*, [w:] *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, oprac. zbiorowe,

Adam Feliks Próchnik – aktywny żywot archiwisty

gdzie zajął się obok działalności oświatowej w pułku, porządkowaniem archiwum Komendy Naczelnej Okręgu Lwowskiego POW¹⁶. Z dniem 1 lutego 1919 roku został mianowany asystentem archiwalnym w Archiwum Państwowym w Piotrkowie. Przybycie Adama Próchnika do Piotrkowa nastąpiło dopiero na przełomie marca i kwietnia tego roku. Informował on swojego przełożonego w liście z dnia 17 marca 1919 roku o problemach z wyjazdem ze Lwowa oraz, że przybędzie do Piotrkowa najszybciej jak to tylko będzie możliwe¹⁷. W tym czasie musiał również uregulować kwestie związane ze swoją służbą wojskową w Wojsku Polskim, co przeciągnęło się w czasie i trwało aż do 1921 roku, kiedy to został ostatecznie przeniesiony do rezerwy¹⁸.

KN-198

MINISTER Warszawa, dnia 192...

WNIOSEK

o odznaczenie Adama Próchnika

orderem Odrodzenia Polski

1	Imię i nazwisko kandydata	Dr. Adam Próchnik
2	Zawód ewent. z podaniem tytułu zawodowego Stanowisko Tytuł naukowy - urzędowy	Dr. filozofii – Dyr. Państwowego Archiwum w Piotrkowie, Prezes Rady Miasta Poseł do Sejmu
3	Dokładny adres	Piotrków Trybunalski, ul. Piłsudskiego 5F
4	Rodzaj odznaczenia	order Odrodzenia Polski
5	Stopień proponowanego odznaczenia	V kl.
6	Zyciorys	Dr. w 1892 w Małopolsce, ukończył szkołę powszechną, w Paryżu szkołę średnią i Uniwersytet w Louvie. Od r. 1903 pracuje w związku strzeleckim we Lwowie, od 1914 do 1918 w armii austrii. W lecie 1918 wrócił do P.O.N. równocześnie na skutek szerszej inicjatywy i ze sprząbką Gł. Kom. organizuje "wolność" w 1918 przeszedł wojsk przez władze austrii, ze pracy niezdolnościową uzyskuje wolność po rozpadnięciu się Austrii i wstępuje do Wojska Polskiego. 1918 r. obejmuje stanowisko Dyr. Państw. Archiwum w Piotrkowie, tamże zostaje wybrany prezesem miasta a w 1920 r. posem do Sejmu

Syg. 303. 21.II.29. 5.000. Drukarnia Państwowa Nr. 45317.

Pierwsza strona wniosku o odznaczenie dr. Adama Próchnika
Orderem Odrodzenia Polski V klasy (źródło: CAW).

Warszawa 1994, s. 403; K. Cieciora, *Adam Próchnik (1892–1942)*, [w:] *Piotrkowski Słownik Biograficzny*, red. M. Szczurowski, z. 1, Piotrków Trybunalski 2006, s. 76-85; Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), nr zesp. 14, Akta osobowe Adama Próchnika, sygn. 5173.

¹⁶ S. S. Nicieja, *Adam Próchnik. Historyk, polityk, publicysta*, Warszawa 1986, s. 97.

¹⁷ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 1 – List A. Próchnika do W. Studnickiego.

¹⁸ Z zachowanej korespondencji wynika, że Adam Próchnik był reklamowany w Oddziale V MSWojsk. przez Wydział Archiwów Państwowych pod koniec 1920 r., kiedy to w październiku odroczone mu służbę wojskową do dn. 1 IV 1921 r. W kwietniu tego roku MSWojsk. zwróciło się do MWRiOP z zapytaniem, czy Próchnik nadal jest urzędnikiem państwowym. W efekcie został przeniesiony do rezerwy w stopniu podporucznika. CAW, KKiMN, Akta personalne, sygn. 198; APPT, RAPPT, spis I, sygn. 1, 7 i 149 – Grupa korespondencji z MSWojsk. dotycząca Adama Próchnika.

Właściwie nieznaną są powody, jakimi kierował się Próchnik, decydując się na podjęcie pracy w Piotrkowie. Być może wpływ na jego decyzję miały archiwalia znajdujące się w zasobie piotrkowskiego archiwum, a stanowiące doskonały materiał do przyszłej pracy naukowej. Może kierowała nim chęć osiągnięcia względnej stabilizacji i spokoju w mieście znajdującym się w centrum kraju. Pamiętać należy, że Adam Próchnik miał za sobą cztery i pół roku służby na froncie, w szeregach armii austriackiej. Zaraz po przybyciu do piotrkowskiego archiwum Adam Próchnik przystąpił energicznie do pracy. Po zapoznaniu się z archiwum i materiałami zabezpieczonymi przez Waclawa Studnickiego, przystąpił do wstępnej inwentaryzacji zgromadzonych archiwaliów. Jednocześnie zajął się kwestią pozyskania do zasobu archiwum niezabezpieczonych do tej pory materiałów archiwalnych po byłych władzach zaborczych, a rozproszonych po różnych instytucjach oraz znajdujących się w rękach prywatnych. Zwrócił się z prośbą o pomoc do Komisariatu Rządu Ludowego w Piotrkowie, który wydrukował plakat, w treści którego wzywano wszystkich, w których posiadaniu znajdowały się jeszcze jakiegokolwiek archiwalia, do ich zwrotu do Archiwum Państwowego w Piotrkowie¹⁹. Jednocześnie z podobną prośbą zwrócił się do władz wszystkich większych miast na terenie województwa łódzkiego. Działania przez niego podjęte okazały się bardzo skuteczne, o czym świadczą wykazy przejmowanych do zasobu archiwum materiałów archiwalnych²⁰. Jednocześnie świadczy to o jego dobrym przygotowaniu fachowym i zmyśle organizacyjnym.

Od momentu podjęcia pracy w Piotrkowie dr Adam Próchnik zastępował od kwietnia do lipca 1919 roku nieobecnego w Piotrkowie Waclawa Studnickiego. WAP pismem z dnia 19 września 1919 roku powierzył mu pełnienie obowiązków dyrektora, z zastrzeżeniem, że z chwilą powrotu Studnickiego do Piotrkowa (co jak już wiemy nie nastąpiło), wróci on na zajmowane uprzednio stanowisko asystenta²¹. Wydaje się jednak, że Adam Próchnik (według jego ankiety personalnej) obowiązki te sprawował już od 1 lipca 1919 roku²². W listopadzie tego roku WAP oddelegował z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie do Piotrkowa, celem zastępstwa w miejsce nieobecnego dyrektora Waclawa Granicznego²³. Najprawdopodobniej nigdy jednak nie dotarł on do Piotrkowa i nie objął tego stanowiska, gdyż nie ma na to materiałów archiwalnych i w literaturze przedmiotu żadnego śladu. 1 maja 1921 roku Adam Próchnik został mianowany ostatecznie dyrektorem Archiwum Państwo-

¹⁹ APPT, Komisariat Rządu Ludowego w Piotrkowie (dalej: KRLP), nr zesp. 909, sygn. 18 – List Próchnika z 15 V 1919 r.

²⁰ S. S. Nicieja, *Adam Próchnik. Historyk...*, s.140; APPT, RAPPT, spis I, sygn. 6.

²¹Tamże, sygn. 1 – Pismo WAP MWRiOP z 19 IX 1919 r.

²² AAN, MWRiOP, Akta osobowe Adama Próchnika, sygn. 5173.

²³ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 1; R. Kotewicz, *Adam Próchnik jako archiwista*, [w:] *Dr Adam Próchnik 1892-1942. Materiały z sesji naukowej z okazji 100-lecia urodzin i 50-tej rocznicy śmierci Adama Próchnika*, Piotrków Trybunalski 1992, s. 37. Szerzej na temat W. Granicznego zob.: A. Bachulski, W. Łopaciński, *Śp. Waclaw Graniczny*, „Archeion” 1937-1938, t. 15, s. 220-223.

wego w Piotrkowie²⁴. Wobec trudnej sytuacji lokalowej i stałego napływu akt personalnych piotrkowskiego archiwum kierowanego przez nowego dyrektora musiał wykazać się dobrą organizacją pracy i znajomością zawodu archiwisty.

W początkowym okresie w archiwum poza Próchnikiem zatrudnionych było dwóch woźnych. Byli to: Grzegorz Kluska i Konstanty Kmiecik. Woźny G. Kluska został z dniem 30 kwietnia 1926 roku zwolniony z posady pracownika kontraktowego, jako nie spełniający wymaganych nowymi przepisami kryteriów²⁵. Natomiast Konstanty Kmiecik pomimo zmian wprowadzonych mocą *Ustawy o państwowej służbie cywilnej z 1922 roku* i późniejszych przepisów pozostał nadal zatrudniony w archiwum na dotychczasowych warunkach. Jak wynika z zachowanej dokumentacji personalnej był to wzorowy pracownik, o czym świadczą kolejne jego przeszerogowania w hierarchii urzędników niższych i okres zatrudnienia²⁶. W grudniu 1928 roku woźny Konstanty Kmiecik odznaczony został Medalem Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości²⁷. Oprócz woźnych w maju i czerwcu 1919 roku w archiwum był zatrudniony także stróż Józef Mroziński²⁸.

Oprócz dyrektora i woźnych, w pracach związanych ze specyfiką pracy archiwalnej w piotrkowskim archiwum zatrudnione były trzy kobiety. Od 1 grudnia 1919 roku w Archiwum Państwowym w Piotrkowie została zatrudniona Józefa Sawicka. Powierzono jej stanowisko dietariuszki z poborami płatnymi z etatu asystenta archiwalnego²⁹. W lutym 1923 roku awansowała na stanowisko starszej kancelistki³⁰. W 1925 roku J. Sawicka wstąpiła w związek małżeński z Adamem Próchnikiem i przyjęła jego nazwisko. W związku z tym 30 września 1925 roku zwolniła się z pracy w archiwum³¹. Na jej miejsce został przyjęty Ignacy Świątkowski³², późniejszy kierow-

²⁴ AAN, MWRiOP, Akta osobowe Adama Próchnika, sygn. 5173.

²⁵ W registraturze akt własnych archiwum znajduje się opinia i uzasadnienie decyzji o zwolnieniu. APPT, RAPPT, spis I, sygn. 34 i 39.

²⁶ Tamże, sygn. 39, 57, 63 – Grupa korespondencji dot. K. Kmiecika.

²⁷ Tamże, sygn. 51 – Pismo MWRiOP nr 2571/28 z 1 XII 1928 r.

²⁸ Tamże, sygn. 2 – Listy płac za V-VI 1919 r. Innych danych brak.

²⁹ Tamże, sygn. 7 – Pismo MWRiOP nr 1767/19 z 16 XII 1919 r.

³⁰ Tamże, sygn. 22 – Pismo MWRiOP nr 633-A/23 z 22 II 1923 r.

³¹ Tamże, sygn. 34 – Pismo MWRiOP nr 2548-Arch/25 z 26 VI 1925 r.

³² Ignacy Świątkowski (26 XII 1897 – 4 XII 1942), urzędnik, archiwista. Uczęszczał do Gimnazjum Józefa Dąbrowskiego w Piotrkowie, a następnie od 1915 r. kontynuował naukę w ośmioklasowym gimnazjum męskim. W lipcu 1920 r. wstąpił ochotniczo do WP, gdzie służył w 7 pułku artylerii polowej. W 1921 r. rozpoczął studia na Wydziale Prawa UW, przeniósł się następnie do Poznania, ale studiów nie ukończył. Od 1925 r. pracownik kontraktowy, a następnie od 1 VII 1930 r. urzędnik stały na stanowisku sekretarza Archiwum Państwowego w Piotrkowie. W drugiej połowie 1930 r. powierzono mu pełnienie funkcji kierownika archiwum, którą to piastował do 1939 roku. Dzięki jego staraniom przenieszczono zasób archiwum do jednego budynku oraz uruchomiono pracownię naukową. Społecznik, członek władz PCK, PTH, wiceprezes b. Ochotników Armii Polskiej i Koła Przyjaciół Harcerstwa w Piotrkowie Tryb. Po wybuchu wojny członek ruchu oporu poszukiwany przez Gestapo przebywał w Warszawie. Aresztowany 1 IX 1942, a następnie wywieziony do obozu w Pustkowie koło Dębicy, gdzie został zamordowany 4 XII 1942 r. APPT, RAPPT, spis I, sygn. 413, k. 2-3 - Wniosek odznaczeniowy z 1938 r. i życiorys uwierzytelniony w 1979 r.; R. Kotewicz, *Świątkowski Ignacy*, [w:] *Słownik...*, t. II, s. 182.

nik piotrkowskiego archiwum (od września 1930 roku). W charakterze dietariuszek czasowych w 1920 roku były też zatrudnione Elżbieta Sawicka i Wanda Krzemienewska³³. Ich zadaniem było wstępne porządkowanie przejmowanych w tym czasie do zasobu archiwum dużych partii materiałów archiwalnych.

Pomimo wielu trudności, głównie lokalowych, jakość i ilość wykonanych prac w archiwum przez tak nieliczny zespół były imponujące. W latach 1919–1926 na podstawie materiałów archiwalnych zgromadzonych w zasobie archiwum wydano 580 odpisów i 209 zaświadczeń. W tym samym czasie zajmowano się gromadzeniem zasobu i jego inwentaryzacją. Przejęto wówczas także 15 dużych zespołów akt oraz znaczną ilość akt rewindykowanych z ZSRR. W 1928 roku zasób Archiwum Państwowego w Piotrkowie liczył już 2096 mb. akt, który był w mniejszym bądź większym stopniu uporządkowany³⁴. Była to oczywiście zasługa całego zespołu kierowanego przez dyrektora Adama Próchnika, który także nie uchylał się od ciężkich prac fizycznych. Poza pracą zawodową i naukową poświęcał się on wielu innym zajęciom związanym z działalnością polityczną, samorządową i społeczną. Jako dyrektor archiwum był m.in. członkiem Rady Archiwalnej Wydziału Archiwów Państwowych oraz zasiadał we władzach miasta.

Jako dyrektor piotrkowskiego archiwum A. Próchnik wiele uwagi poświęcał działalności naukowej, której efektem była duża liczba publikacji, jakie po sobie pozostawił. Jego zainteresowania badawcze można podzielić na trzy zasadnicze grupy, a mianowicie: insurekcję kościuszkowską, rewolucję francuską i historię Polski ze szczególnym uwzględnieniem dziejów ruchu robotniczego. Stopień doktora filozofii Adam Próchnik uzyskał jeszcze w 1917 roku na Uniwersytecie Lwowskim, na podstawie pracy *Demokracja kościuszkowska*³⁵. Praca ta była w dużej mierze ograniczona tylko do dostępnych wówczas we Lwowie pozycji i materiałów drukowanych znajdujących się w zbiorach bibliotecznych. Realia wojennej rzeczywistości nie pozwoliły mu na przeprowadzenie szerszej zakrojonej kwerendy. Dzisiaj nie możemy tej pracy dokładnie poznać, gdyż jej maszynopis zaginął w bliżej nieznanych okolicznościach, a jej lwowskie wydanie ma charakter bardziej popularny niż naukowy. Zapewne czynnikiem sprzyjającym podjęciu tego akurat tematu przez Adama Próchnika był silny nurt niepodległościowy, inspirowany historią Polski. W swojej pracy zaprezentował on szkic struktury społeczeństwa polskiego z silnym naciskiem na funkcjonujące wówczas podziały klasowe. Wiele uwagi poświęcił również Tadeuszowi Kościuszce i programowi reform przez niego postulowanych. W tej pracy Próchnik stwierdzał m.in., że Konstytucja 3 Maja nie spełniła pokładanych w niej oczekiwań. Na jego ocenę tego jakże ważnego w historii aktu prawnego zaważyły niewątpliwie

³³ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 348. Opracowanie własne APPT zawierające m.in. wykaz personelu. Brak w materiałach archiwalnych APPT, jak i literaturze przedmiotu bliższych informacji na temat ww. pracownic.

³⁴ Tamże, sygn. 48, 54, 55 – Sprawozdania z działalności archiwum.

³⁵ S. S. Nicieja, *Adam Próchnik. Historyk...*, s. 69.

jego socjalistyczne poglądy³⁶. Co ciekawe, dużo uwagi poświęcił organizacji i zasadom działania struktur administracji powstańczych. *Demokracja Kościuszkowska* ukazała się ponownie po wojnie w 1964 roku, w tomie *Francja i Polska w latach 1789–1794*³⁷. Oprócz niej znalazły się tam i inne prace autorstwa A. Próchnika, które poświęcił wydarzeniom tego okresu. Pomimo tego, że prezentowane w tej pracy poglądy zostały negatywnie odebrane m.in. przez redakcję „Kwartalnika Historycznego”, A. Próchnik podjął z nim współpracę. Jako młody historyk zaczął od pisania omówień i recenzji wydawanych wówczas pozycji książkowych. Debiutem naukowym po uzyskaniu przez A. Próchnika stopnia naukowego doktora była recenzja pracy Hipolita Grynwassera *Demokracja szlachecka. Studium historyczno-krytyczne 1795–1831*, którą zamieścił na łamach „Kwartalnika Historycznego” w numerze 2/3 z 1918 roku³⁸. W późniejszym okresie publikował również prace o charakterze polemicznym. Przykładem mogą być rozprawy takie, jak np.: *Kościuszko jako polityk i wódz. Studium polemiczne*, która została opublikowana na łamach „Przeglądu Współczesnego” w 1926 roku w dwóch częściach, czy rozprawa *Metoda badań przyczyn upadku państwa polskiego*, która po raz pierwszy ukazała się na łamach „Kwartalnika Historycznego” w 1923 roku³⁹. W wymienionej książce *Francja i Polska w latach 1789–1794* znalazła się również publikacja Adama Próchnika zatytułowana *Polska a Wielka Rewolucja Francuska*. Temat rewolucji francuskiej podjął również na łamach „Robotnika” z 1932 roku, gdzie opublikowane zostały dwa artykuły jego pióra: *Tragiczne dzieje Pani Roland i Najciekawsza postać Wielkiej Rewolucji Francuskiej*. Poświęcone one zostały postaci Joanny Marii Roland, która imponowała autorowi artykulu swoją ideowością i aktywnością na różnych polach działania. W tym samym kręgu zainteresowań umiejscowić należy poglądy A. Próchnika, jakie przedstawił w swojej kolejnej publikacji na temat *Zagadnienia wychowania publicznego w czasie Wielkiej Rewolucji Francuskiej*, która ukazała się w „Ogniwie” w 1931 roku⁴⁰.

Próchnik był również autorem kilku broszur. Pierwszą z nich była *Obrona Lwowa od 1 do 22 listopada 1918*, wydana w 1919 roku w Zamościu. Jej treść, to w pewnym sensie relacja Adama Próchnika jako naocznego świadka wydarzeń. Stanowi ona niejako pierwszą pozycję prekursorską w badaniach dotyczących walk o Lwów. Do kolejnych publikacji tego typu zaliczyć należy *Dzieje chłopów w Polsce*, wydaną we Lwowie w 1922 roku czy wydaną w 1930 roku nakładem Wydawnictwa Magistratu miasta Łodzi broszurę *Kim był Tadeusz Kościuszko*.

Oprócz omówionych powyżej publikacji wiele miejsca w swoim dorobku Adam Próchnik poświęcił dziejom polskiego ruchu robotniczego i ocenie otaczającej go rzeczywistości polityczno-społecznej. Jedną z prac poświęconą tym zagadnieniom

³⁶ A. Wierzbicki, *Konstytucja 3 Maja w historiografii polskiej*, Warszawa 1993, s. 97.

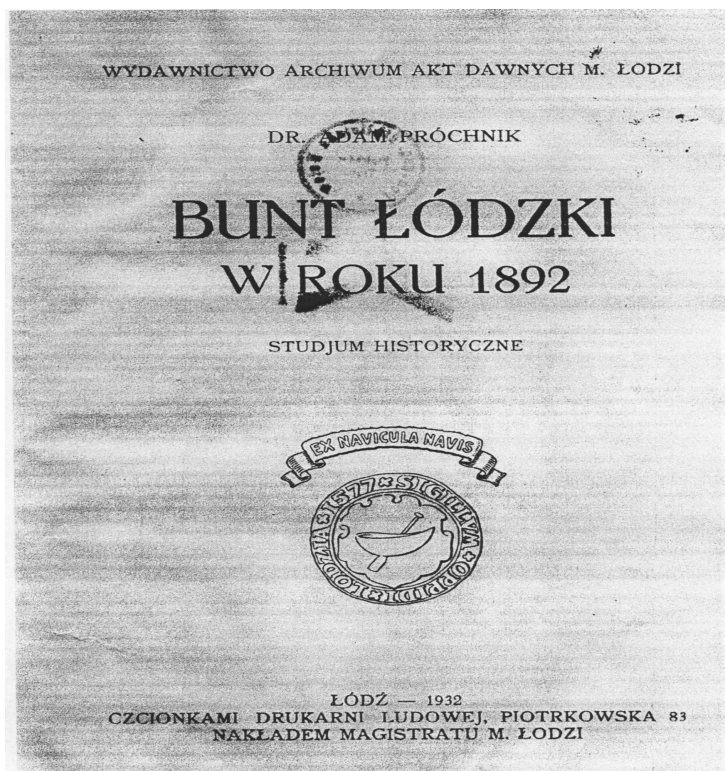
³⁷ *Francja i Polska w latach 1789–1794*, wybór i oprac. K. Dunin-Wąsowicz, Warszawa 1964.

³⁸ S. S. Niciejka, *Adam Próchnik. Historyk...*, s. 70.

³⁹ Z. Marciniak, *Adam Feliks Próchnik*, „Z Pola Walki” 1958, nr 3, s. 233-234.

⁴⁰ Tamże, s. 237.

jest *Bunt łódzki w roku 1892. Studium historyczne*. Praca ta napisana przez Próchnika w okresie jego pobytu w Piotrkowie i w oparciu o zasób piotrkowskiego archiwum ukazała się drukiem z opóźnieniem dopiero w roku 1932⁴¹. Kolejną publikacją związaną z tematyką łódzką był artykuł *Rzady wielkorządców łódzkich, generałów Shuttlewortha i Szatłowa. Stan wojenny w Łodzi w roku 1905*. Ukazał się on w 1933 roku na łamach „Rocznika Łódzkiego”. Ostatnimi pracami naukowymi, jakie Adam Próchnik napisał w czasie swojego pobytu w Piotrkowie, były: *Rusyfikacja szkoły polskiej po powstaniu styczniowym* oraz *Józef Mirecki w więzieniu piotrkowskim*⁴². Pomimo przymusowego opuszczenia Piotrkowa przez Próchnika należy wspomnieć o bodajże najważniejszej w jego dorobku książce, a mianowicie o pozycji *Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej – zarys dziejów politycznych*, która ukazała się w 1933 roku pod pseudonimem Henryk Swoboda.

Strona tytułowa jednej z publikacji autorstwa dr. Adama Próchnika.

⁴¹ S. S. Nicieja, *Adam Próchnik. Historyk...*, s. 159.

⁴² Pierwszy z artykułów ukazał się w zbiorowym wydawnictwie *Walka o polską szkołę*, Warszawa 1930, natomiast drugi na łamach „Niepodległości” w 1931 roku, w tomie IV, z. 1, s. 185-188.

Publikacja ta poświęcona historii współczesnej była publikowana w odcinkach co tydzień na łamach „Robotnika” od stycznia do sierpnia 1933 roku⁴³. Od momentu ukazania się drukiem książka wzbudzała wielkie emocje, ze względu na prezentowane w niej oceny bieżącej polityki, realizowanej w Polsce po wydarzeniach z maja 1926 roku.

Adam Próchnik był autorem jeszcze wielu publikacji, ale ponieważ nie dotyczyły one zagadnień archiwalnych i nie powstawały w oparciu o materiały archiwalne zgromadzone wówczas w zasobie Archiwum Państwowego w Piotrkowie, a także zostały napisane w okresie pracy zawodowej A. Próchnika w Poznaniu czy Warszawie nie będą dokonywał ich oceny. Większość jego późniejszych publikacji została poświęcona głównie zagadnieniom społecznym, samorządowym i ruchowi robotniczemu. Nie były to więc publikacje sensu stricto historyczne czy o tematyce archiwalnej. Natomiast wyraźnie dają się w nich zauważyć silne poglądy socjalistyczne oraz sympatie i antypatie polityczne, których Adam Próchnik nie obawiał się okazywać, m.in. w artykułach publikowanych na łamach takich tytułów, jak: „Przedświt”, „Trybuna”, „Strażnica”, „Sztandar Pracy” czy wymieniany już „Robotnik”.

Pośród licznych publikacji tylko jedna znalazła się na łamach „Archeionu”. Był to artykuł *Żandarmeria na ziemiach Królestwa Polskiego. Szkic historyczno-organizacyjny (1812–1915)*. Publikacja ta mająca charakter studiów archiwalno-ustrojowych ukazała się drukiem w 1932 roku. Rok później z okazji Międzynarodowego Zjazdu Historyków, na zlecenie WAP MWRiOP, Adam Próchnik wydał bezimiennie broszurę informacyjną w języku francuskim pod tytułem *Les archives des documents anciens à Varsovie*⁴⁴. Zawierała ona krótki opis dziejów, organizację i charakterystykę zasobu Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Oprócz szeregu publikacji, Próchnik wykorzystywał swoją olbrzymią wiedzę historyczną i umiejętność korzystania w pracy ze źródeł w trakcie porządkowania zasobu archiwalnego i tworzeniu pomocy archiwalnych.

Dr Adam Próchnik w czasie, gdy był dyrektorem Archiwum Państwowego w Piotrkowie, wiele czasu i uwagi poświęcał również działalności społeczno-politycznej. Podejmując pracę w nowym miejscu zamieszkania, nie pozostał obojętny na szeroko rozumiane życie Piotrkowa i jego mieszkańców. Niezależnie od tego, z jakiej perspektywy postać ta była i będzie oceniana, nie można nie docenić jego wkładu w rozwój głównie oświaty i kultury. Nie była to działalność ściśle naukowa, w dużej mierze natomiast można ją uznać za popularyzatorską. Próchnik po przybyciu do Piotrkowa i zaznajomieniu się z sytuacją w nim panującą stwierdził, że jest przed nim wiele do zrobienia. Niewątpliwie na jego spostrzeżeniach zaważyły również jego poglądy polityczne.

⁴³ Z. Marciniak, *Na marginesie pracy Adama Próchnika – Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej*, „Z Pola Walki” 1958, nr 1, s. 298.

⁴⁴ S. S. Nicieja, *Adam Próchnik. Historyk...*, s. 283.

Pierwsze wybory do Rady Miejskiej, które w nowej rzeczywistości politycznej odbyły się 23 lutego 1919 roku, ominęły Adama Próchnika, który nie był jeszcze wtedy mieszkańcem Piotrkowa. Ale już jesienią tego roku, po odwołaniu z funkcji Bolesława Dratwy, Próchnik desygnowany przez Okręgowy Komitet Robotniczy PPS został ławnikiem Rady Miejskiej i objął w Zarządzie Miejskim kierownictwo Wydziału Szkolnictwa i Oświaty Pozaszkolnej⁴⁵. Wybory, jakie odbyły się 8 listopada 1925 roku, przyniosły większość w Radzie Miejskiej działaczom ugrupowań lewicowych. Funkcja przewodniczącego, którą powierzono Adamowi Próchnikowi po raz pierwszy, została mu również powierzona po kolejnych wyborach w grudniu 1928 roku⁴⁶. Jak wspomniano powyżej, w zakresie jego kompetencji leżały zagadnienia związane z funkcjonowaniem oświaty na terenie miasta. Należy zauważyć, jak tragiczna sytuacja panowała po okresie nasilonej rusyfikacji. Szacuje się, że spośród 50 000 mieszkańców Piotrkowa w 1920 roku aż 7000 stanowili analfabeci, a do szkół uczęszczało jedynie 5500, spośród 8455 dzieci⁴⁷. Adam Próchnik, po powołaniu na mocy uchwały Rady Miejskiej z dnia 14 marca 1921 roku Komisji Powszechnego Nauczania, wszedł w jej skład jako kierownik wspomnianego Wydziału Szkolnictwa i Oświaty Pozaszkolnej. Jako członek Komisji brał udział w pracach związanych z opracowaniem projektu statutu dotyczącego wprowadzenia przymusu szkolnego⁴⁸. Oprócz tego sam rozpoczął działalność dydaktyczną. W latach 1919–1921 wykładał na kursach organizowanych dla dorosłych. Od października 1921 roku prowadził lekcje w Miejskiej Szkole Handlowej, a w późniejszym okresie również w Gimnazjum Związku Zawodowego Nauczycielstwa Polskich Szkół Średnich (w ramach Związku był kierownikiem jego Koła). Doceniając rolę i znaczenie książki w nauczaniu, Próchnik był gorącym zwolennikiem utworzenia w Piotrkowie biblioteki publicznej. Świadczą o tym starania, jakie podjął praktycznie od początku swojego pobytu w Piotrkowie, próbując zainteresować tą kwestią władze miasta. Z jego inicjatywy udało się doprowadzić do podjęcia decyzji związanej z organizacją biblioteki, jaką zawarto w uchwale Zarządu z dnia 10 października 1921 roku⁴⁹. Adam Próchnik, któremu powierzono to zadanie, osobiście zajął się gromadzeniem księgozbioru, czyniąc jednocześnie starania o pozyskanie odpowiedniego lokalu i niezbędnego wyposażenia dla biblioteki. Jak bardzo zaangażował się w te prace, świadczy liczba pozycji książkowych – 1212

⁴⁵ Kadencja Rad Miejskich wybranych po raz pierwszy w 1919 roku miała trwać trzy lata, tj. do 1922 roku. Sejm RP przedłużył ją jednak na dalsze trzy lata, tak więc kolejne wybory odbyły się dopiero jesienią 1925 roku.

⁴⁶ R. Szwed, *Samorządowa działalność Adama Próchnika*, [w:] *Dr Adam Próchnik...*, s. 28. Ślady działalności Adama Próchnika we władzach miejskich można znaleźć m.in. w protokołach Rady Miejskiej m. Piotrkowa. APPT, Akta miasta Piotrkowa (dalej: AmP), nr zesp. 9, sygn. 1620-1625.

⁴⁷ S. S. Nicieja, *Adam Próchnik. Historyk...*, s. 128-129.

⁴⁸ Prace te zostały przerwane i nie zostały zrealizowane aż do kolejnych wyborów w 1925 roku, kiedy to po uzyskaniu większości w Radzie Miejskiej, obowiązek szkolny został wprowadzony z dniem 1 IX 1926 roku.

⁴⁹ J. Bąkowska, *Dzieje Miejskiej Biblioteki Publicznej w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1923–1939*. Maszynopis pracy magisterskiej, Łódź 1986, s. 45.

egzemplarzy, jakie zgromadzono w bardzo krótkim czasie. Otwarcie biblioteki, która początkowo działała tylko jako wypożyczalnia, nastąpiło 1 maja 1923 roku. Co warte podkreślenia, członkowie powołanego Zarządu Miejskiej Biblioteki Publicznej pełnili raz w tygodniu dyżur w bibliotece. Tak więc obok pracy zawodowej, kierowania archiwum oraz zajęć w szkole A. Próchnik znajdował jeszcze czas na dyżury w bibliotece⁵⁰.

Praca dr. Próchnika w samorządzie (obok spraw oświatowych był również współzałożycielem i działaczem Kasy Chorych), jak wynika z powyższego, była tylko jednym z jego rozlicznych zajęć. Poświęcał on również dużo czasu i uwagi na działalność polityczną⁵¹. Od 1922 roku był przewodniczącym piotrkowskiego komitetu PPS, a także organizatorem i kierownikiem Klubu Robotniczego (od 1920 roku) oraz inicjatorem powołanego do życia w styczniu 1923 roku Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego. W tym ostatnim przeprowadził cykl ponad 70 odczytów poświęconych ruchom społecznym na ziemiach polskich. Adam Próchnik brał udział w pracach Komitetu Plebiscytowego w wymienionej wyżej Kasie Chorych, działał również aktywnie, m.in. w Związku Strzeleckim i Polskim Towarzystwie Historycznym⁵². Żywo zajmował się również propagowaniem idei tzw. Czerwonego Harcerstwa⁵³.

Ta aktywna działalność na wielu płaszczyznach narażała go niejednokrotnie na kłopoty z władzami zwierzchnimi. W listopadzie 1924 roku kierownik Wydziału Archiwów Państwowych zwrócił Próchnikowi uwagę na fakt zbyt późnego powiadomienia władz o podjęciu dodatkowego zajęcia. Rok później, po doniesieniach prasowych zamieszczonych na łamach „Robotnika” 7 grudnia 1925 r. informujących o wyborze Adama Próchnika na przewodniczącego Rady Miejskiej⁵⁴, MWRiOP zapytało go, jak zamierza pogodzić pracę w archiwum (obejmowała ona 30 godzin tygodniowo), lekcje w szkole i zajęcia w Radzie Miejskiej. W późniejszym okresie Próchnik zobowiązany został do przesyłania do WAP MWRiOP rozkładu zajęć w szkole i deklaracji odpracowania odpowiedniego wymiaru godzin, spędzonych na innych zajęciach poza godzinami urzędowania archiwum⁵⁵. Stanowisko dyrektora archiwum dr Adam Próchnik piastował do 9 lutego 1927 roku, kiedy to prawdopodobnie

⁵⁰ Doceniając wkład Adama Próchnika w rozwój biblioteki, w 65. rocznicę jej istnienia, w 1988 roku nadano tej placówce jego imię.

⁵¹ O aktywnej działalności A. Próchnika zob. m.in.: S. S. Nicieja, *Adam Próchnik – socjaldemokrata, organicznik*, [w:] *Dr Adam Próchnik...*, s. 17-25.

⁵² S. S. Nicieja, *Adam Próchnik. Historyk...*, s. 126-127; K. Cieciora, *Adam Próchnik (1892–1942)*, [w:] *Piotrkowski...*, z. 1, s. 78-79.

⁵³ R. Kotewicz, *Karty z dziejów i działalności kulturalno-oświatowej Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim (1919–1993)*, „Biblioteka PTPN”, t. 2, Piotrków Trybunalski 1996, s. 135-136; R. Szwed, *Sześćdziesiąt lat Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim*, „Rocznik Łódzki” 1982, t. 32, s. 259-260. O działalności A. Próchnika w ramach Czerwonego Harcerstwa na terenie Piotrkowa zob.: T. Nowakowski, *Dzieje Skautingu i Harcerstwa w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1911-1939*, Piotrków Trybunalski 2001.

⁵⁴ O aktywnej działalności Próchnika we władzach miasta świadczą m.in. protokoły z posiedzeń Rady Miejskiej m. Piotrkowa. Zob.: APPT, AmP, sygn. 1620-1625.

⁵⁵ Tamże, RAPPT, spis I, sygn. 28, 34, 45 – Grupa korespondencji pomiędzy MWRiOP a Adamem Próchnikiem.

w związku z jego bardzo aktywną działalnością polityczną, został przeniesiony na stanowisko archiwisty⁵⁶. Na jego relacje z WAP MWRiOP rzucają nieco światła, jedyne zachowane opinie służbowe. Na przełomie 1922 i 1923 roku, ówczesny zwierzchnik państwowej służby archiwalnej prof. Józef Paczkowski, tak pisał o Próchniku „(...) znajomość przepisów potrzebnych do sprawowania urzędu zadowalniająca, zdolny, pojętny i bystry, inicjatywa dostateczna, pilny i sumienny, czasami roztrągniony skutkiem impulsywności i nerwowości, uzdatnienia do obcowania ze stronami i do służby zewnętrznej dobre (...) zachowanie się względem władzy przełożonej dobre, ma sprawę dyscyplinarną na skutek zatargu z władzami administracyjnymi na tle politycznym, uzdatniony do kierownictwa Archiwum Państwowem w Piotrkowie lub podobnym, do pełnienia służby przy władzach naczelnych uzdatniony (...)”⁵⁷. Rok później dokonując oceny pracy i postaci dyrektora piotrkowskiego archiwum, dr Wincenty Łopaciński napisał „(...) naukowe przygotowanie bardzo dobre (...) jako człowiek uczciwy na zaufanie zasługuje, jednak należy liczyć się z jego wielką impulsywnością, namiętnością polityczną i skrytością – przez co czasem może być nieobliczalny, zachowanie się względem władzy przełożonej wzorowe, ze względu na wyżej wymienione właściwości, zachowanie się jego może być przyczyną kłopotów dla władzy przełożonej, jak to miało miejsce w 1923 roku, obecnie uspokoił się, uzdatniony do kierowania niezbyt dużym archiwum (...)”⁵⁸. W ostatniej zachowanej opinii, którą Próchnikowi wystawił prof. Stanisław Ptaszycki, czytamy „(...) zdolny, pojętny, inicjatywa dostateczna, pilność i dokładność dobre, sumienny, przy ocenianiu stopnia zaufania jakim można go darzyć – należy brać pod uwagę jego bardzo wyraźną działalność polityczną, co może nie raz wpływać na jego postępowanie służbowe (...) względem władzy przełożonej bez zarzutu, zastrzeżenia można mieć te same co powyżej, uzdatniony do kierownictwa archiwum prowincjonalnym niewielkim (...)”⁵⁹. Jak z powyższego wynika, działalność polityczna Adama Próchnika budziła niepokój władz zwierzchnich, co jest zrozumiałe z racji piastowania przez niego funkcji urzędnika służby cywilnej. Pomimo tego, jak również widać, mimo to cieszył się zaufaniem swoich przełożonych, a jego przygotowanie zawodowe oceniano bardzo wysoko.

W marcu 1928 roku dr Adam Próchnik z ramienia PPS został wybrany posłem na Sejm RP, zawieszając tym samym swoją działalność zawodową. W tym czasie zastępował go dyrektor Archiwum Akt Dawnych miasta Łodzi Józef Rawita-Raciborski⁶⁰. Ponieważ jesienią 1930 roku Sejm został rozwiązany, Próchnik wyraził

⁵⁶ R. Szwed, *60 lat Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim – Ludzie i osiągnięcia*, s. 7. Mps w zasobie APPT, RAPPT, spis II, sygn. 64. AAN, MWRiOP, Akta osobowe Adama Próchnika, sygn. 5173.

⁵⁷ AAN, MWRiOP, Akta osobowe Adama Próchnika, sygn. 5173.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Józef Rawita-Raciborski (28 V 1879 – ? 1935), konserwator zabytków, archiwista. Po zdaniu matury w 1910 r. studiował na Wydziale Teologicznym UJ, przebywał również za granicą. Od 1917 r. pracował w Komisji Likwidacyjnej do spraw Królestwa Polskiego. Po odzyskaniu niepodległości do 1925 r. pracował

gotowość powrotu do pracy na dotychczasowe stanowisko. Otrzymał zgodę na ponowne objęcie posady dyrektora (w materiałach archiwalnych APPT – kierownika – T. M.) Archiwum Państwowego w Piotrkowie, gdzie pracował do 14 września 1930 roku zaszeregowany według listy płac jako archiwista⁶¹. 15 września otrzymał służbowe przeniesienie do Archiwum Państwowego w Poznaniu, gdzie został zatrudniony na etacie archiwisty, kończąc tym samym definitywnie wieloletnią pracę zawodową w Archiwum Państwowym w Piotrkowie⁶². Zbyt późne powiadomienie go o przeniesieniu do Poznania spowodowało, że przybył tam dopiero w ostatnich dniach września 1930 roku⁶³. Tym samym zakończył się piotrkowski etap życia Adama Próchnika. Jego obowiązki przejął Ignacy Świątkowski, który piastował stanowisko kierownika Archiwum Państwowego w Piotrkowie aż do wybuchu wojny w 1939 roku.

jako konserwator zabytków, a następnie objął stanowisko kierownika Archiwum Akt Dawnych m. Łodzi. W latach 1928–1930 kierował jednocześnie Archiwum Państwowym w Piotrkowie. Był jednym z założycieli periodyku „Rocznik Łódzki”, członkiem łódzkiej Rady Archiwalnej i Komisji Historycznej PAU. Opublikował kilka prac z zakresu historii regionalnej. Odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Polonia Restituta i orderem papieskim Pro Ecclesia et Pontifice. Za: J. Wasiak, *Raciborski Józef*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 29, 1986, s. 598; J. Wasiak, *Raciborski-Rawita Józef*, [w:] *Słownik...*, t. I, s. 183-184.

⁶¹ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 63 – Grupa korespondencji pomiędzy MWRiOP a Adamem Próchnikiem.

⁶² Tamże. Urzędnik mógł być przeniesiony na równorzędne stanowisko również do innej miejscowości na mocy omówionej powyżej *Ustawy o państwowej służbie cywilnej* z 1922 r. Zob.: S. Nawrocki, *Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku*, Poznań 1998, s. 178.

⁶³ Decyzja o przeniesieniu Próchnika do Poznania wg informacji zawartych w „Archeionie” z 1930 r. datowana jest na 13 IX 1930 r. (Nr I Prez. 6094/30), z zaznaczeniem objęcia stanowiska w Archiwum Państwowym w Poznaniu, z dniem 1 X 1930 r. „Archeion” 1930, t. 8, s. 39. Zob. również Dz. Urz. MWRiOP nr 2 z dn. 28 II 1931 r., poz. 25 – Ruch służbowy.

24 marca 1931 roku A. Próchnik złożył mandat radnego i zrzekł się funkcji przewodniczącego Rady Miejskiej⁶⁴. W ciągu sześcioletniej kadencji dał się poznać jako energiczny działacz społeczny i samorządowy. Pełniąc funkcję przewodniczącego Rady Miejskiej był otwarty na krytykę, reagował szybko, celował w ripostach kierowanych pod adresem swoich przeciwników. Bronił swoich poglądów zarówno słowem mówionym, jak i na piśmie. Oceniając jego działalność, uważano go za człowieka o czystych rękach, obdarzano zaufaniem i szacunkiem⁶⁵. Natomiast z efektów jego pracy jako archiwisty, historycy korzystają do dziś.

⁶⁴ R. Szwed, *Samorządowa...*, [w:] *Dr Adam Próchnik...*, s. 29. W protokole z 28. posiedzenia Rady Miejskiej m. Piotrkowa, jakie odbyło się 24.03.1931 r., znajduje się informacja o odczytaniu przez wiceprezesa Stefana Fiszera listu Adama Próchnika, w sprawie zrzeczenia się mandatu. Na wniosek Fiszera Rada Miejska postanowiła jednogłośnie wysłać do dr. Próchnika list z podziękowaniem za jego pracę w samorządzie miasta Piotrkowa. APPT, AmP, sygn. 1625.

⁶⁵ S. S. Nicieja, *Adam Próchnik. Historyk...*, s. 131-132.

Резюме

Адам Феликс Прухник – активное житие архивиста.

Статья представляет личность пётрковского историка, архивиста и публициста Адама Феликса Прухника, члена ПОВ, который принимал участие в боях за Львов в 1918 году. Он прошел через все ступени архивной карьеры от архивного ассистента вплоть до функции директора в Государственном Архиве в Пётркове. По поручению Польской Социалистической Партии (ППС) нес обязанности депутатского мандата в 1928-1930 годы, а потом вернулся к архивной работе. Его перевели из Пётркова в Государственный Архив в Познани, а потом он стал работать в Архиве Давних Дел в Варшаве. Адам Феликс Прухник был членом Архивного Совета, активным деятелем ППС, Молодежной Организации ТУР и основателем Городской Общественной Библиотеки в Пётркове. Работая в пётрковском архиве он одновременно входил в состав властей города, был преподавателем в Городском Коммерческом Училище и входил в состав управления Союза Больничной Кассы в Пётркове, а также Лодзи. В период оккупации он руководил отделом „Хроника Оккупации” в Военном Историческом Бюро Армии Крайовой. Адам Феликс Прухник оставил после себя большое научное наследие и наследие публицистического характера. Результатами его труда на должности архивиста историки пользуются донныне.

